

קירבת יתר, ריחוק יתר ועיניים גדולות

מאת יורם ברונבסקי

יימצא לפחות אחד שיפאר את „שתי פנים במראה“ (נאמר) כאחת היצירות הגדולות של כל הזמנים העשויה להשתוות רק למיטבו של דוסטויבסקי, הוא סיכוי סביר מאוד. רק בחלק קטן מן הבטאונים הללו נשמרת רמה כלשהי של טעון, הנמקה ושפיות ביי קורתית. בראה"ב יודעים (מי שיודעים) מה הם אותם שניים שלושה בטאונים שעליהם, אפשר לסמוך" ויודעים גם היטב כמה הפקרות וחוסר-דעת בא על ביטויי הבטאונים האחרים. אבל הסופר או שלוחו בותי"ב כאשר הועלתה מן ההבנות הדקות הללו ומביאים ראיות מ,עיתונות אמריקאית" של פיהן „שתי פנים במראה“ כמו ל,החט"ו ושנשר". לעיתים אין כאן כל כך הונאה שהו שיש כאן אונאה עצמית שסופרים נוטים לה עד מאוד.

לאירו של היבט זה, שאינו החשוב ביותר, יורשה לי אולי להביא דוגמא שנקרתה לי זה מקרוב: במקרה שהייתי בניו-יורק כאשר הועלתה שם את העצגות הישראליות הידועות ביותר בארץ, הצגה שאני עצמי מכיר בערכה הרב, לצעירי, ראיתי שרבים ממבקרי ניו-יורק (וקראתי שם קשת רחבה של עיתונות מקרי מית) אינם מעריכים את ההצגה היא כמוני וכותבים עליה העמדות פרוצות ממש. עד מה נדהמתי, בכל זאת, כאשר לאחר בואי ארצה דיאתי מאמרים אקדים בעיתונותנו שבחם מודיעים ליושבי-ציון, למען יגבה ליבם, שההצגה וכתה לשבחים אדירים של, העיתונות הניו-יורקית". היתק גם הדגמה: מישורו ב,סאטורדי סטאר" (שם בדוי) כתב שאותה הצגה יכולה לצמוד בשורה אחת עם בקט, יונסקו וכח"ב.

חשובה בהרבה מהיבט זה היא אותה הערכה ליצירה העברית שהיא מועל יוצא של היחס הכללי יותר לישראל או למרחק או לכל מה שעומד מאחורי הסופר או האמן הישראלי, ומה שאין מתחשבים בו בארץ, ממילא יש מידה רבה של אילווריות, או אפילו של טעות אופטית, באותן הצלחות מפורסמות של הסופר דים הישראלים בחו"ל. אני אהב מאוד סיפורים אחדים של דוד שחר, אך אין ספק שהצרפתי מוצא בספרים אלו טעמים שאני איני מוצא בהם: קטמו של המרחק המהלך על הצרפתים קסם מסורתי, האל-מנטים הקבילים שספרי שחר רוויים מלם העולים בקנה אחד עם אופנה רוחת בחו"ל לסכ"ת הח"ן. כל אותם הטעמים של האכזבה הזור העשויים לפנות פחות לקראת הישראלי המוקף בהם מדי יום ביומו וממילא מגמ מעט את לבו בהם.

מתקשר בזה, או מחייב מזה, גם יחס מסויים מאוד, ספק פארטגלי ספק מקליראם מלכתחילה, כל הביקורת הצרפתית, למשל בספרות שאינה צרפתית (ולפי אופנת השנים האחרונות ביותר בספרות העולם השלישי). היחס הזה מאפשר למבקר צרפתי להשוות סופר זה, בלשונה למרטל פרוסט, אף לשלום לא יעו להשוות לפרוסט את המעולה שבסופריה החיים של ארצו. הגנדה לקלאסיקה תאופייתית כל כך ל- צרפתים לא, תמיד יזה השוואה כזו, דווקא משום שיחסם לסופר הצרפתי החי ביניהם הוא יחס רציני ואחראי, אבל כאשר מונח לפנינו ספר מלא-גיחוחות אכזוטיים, ספר יפה באמת, של איזה מחבר שמעבר לים, מעבר לברכתם והתעוררותה של הספרות הצרפתית, או הם מרשים לעצמם להקל קצת ראש באותה אחיאות ולהתפרץ בפרץ רגשות שכזה ואף להעלות השוואות מופלגות ביותר. מה שגראה כשבחים אדי-רים אינו אלא, אם לקרצף את השכבה התיצונת, ביטוי של זלזול מסויים הקבוע מראש, ולזול שאינו צודק והוא מקומם אותי עד מאוד (קצת בדומה להת-קוממתו של אדוארד טניי בספרו „המיומנות" על אותם אנשי-מערב המתפעלים מן הציוריות ומן הזן של המזרחים).

לאישים של טעונים אלו אוכי את דבריו של אלן רוב-גרניה שהתראיון, בהיותו בארץ, בעיתון „ידיעות אחרונות" המראיין, שלמה פפירבס, שאל אותו מה דעתו על האופנה הגדולה בספרות הישראית בעצפת, הוזכר שמות אחרים, ובראש-הראשונה את שמו של דוד שחר. רוב-גרניה התנצל תחילה על שלא שמע אף לא אחד מן השמות הללו, אך גם הוסיף בערב בלשון כזו: „כדאי מאוד להיחזר מן ההאגות הללו שפורכים העיתונים הפופולאריים ב-ציפת לסופרים זרים. על פי רוב זה עניין עמוי בו כל רצינות פרי של נליה השעה, של אפנה מדינית או חברתית, ביחוד כאשר המדובר בסופרים מארצות אכזוטיים או מוקדים של רכומת-לב בינלאומית. כל הנילוים הללו הם ביסודם חוץ-ספרותיים ואפילו מכוערים למדי, אם תשאול אותי" (אני מצטט מן (הסוף בעמוד 19, טור 1)

כייחו של הסופר היירושלמי דוד שחר באחד הפריטים הספרותיים הזיקרתיים ביותר בצרפת — פרס מדיסי. לספרות זה — מפליטה ביתר-השאה תופעה שהסתמנה כבר לא פעם בעבר, אך עד עתה לא הוספו ממנה כמדימה מסקנות חברתיות-חיבריות כלליות כלשהן, ודומה שהיא ראויה למסקנות או לפחות מחשבות מסוג כזה. התופעה היא של הצלחתו בחו"ל של סופר ישראלי שבארץ אין הוא זוכה להצלחה אנאלוגית. דוד שחר אמנם זכה לשבחי הביקורת באופיע ספריו בעברית, אך ברור בעליל שבשנים אלו אינם משתווים כלל לתשבחות שקצרו ספריו ברוכסם השפות זרות, וביודו לצרפתית. יתר על כן: לקבלת הפרס קדמו מאמרים רבים בעיי תונות הספרותית הצרפתית שבהם הושווה שחר לגדוליה של ספרות השולם ואף של ספרות צרפת: ביחוד הוזכר תמיד פרוסט כמו ששחר שווה לו, ובמקרה מסויים נכתב אפילו שהוא עולה על גדולי הספרים הצרפתיים של העת החדשה: ברור שהנה, החיובי בדרך כלל, שיעירת שחר וכתה לו בארץ דחוק מאוד מאוירת פארל ברמה כזאת, ואם כהש-וואות אנו יאסיקים, הרי שהביקורת העברית הטעימה לכל היותר ששחר הוא תלמידו של ז'אן ז'אנון... דומה שאין להימנע מכמה מחשבות, אולי נגות, על גורלו של הסופר העברי בארץ מולדתו.

מה גם שמקרהו של שחר אינו המקרה היחיד, סופרים ישראליים לא-מכועים זכו בחו"ל לתשבחות שלא יכולים היו כלל להלוים עליהן בארץ, וביותר שסופרים אלו הרימו לעיתים קרובות קולות נהי ומורורים, תוך שהם מתגללים על הביקורת העברית, על הסגוביות של הקרא העברי וכיו"ב טענות קשות ביותר וכביכול מוכחות בקלות יתרה: ברור שכל מקרה כזה צריך הדיון לגופו ולפריטיו, ומקרה קישון (המקרה הבולט ביותר שבו הדיספרופורציה בין ההערכה בארץ להערכה בחו"ל הביאה את הסופר לשורה ארוכה של תאגיות-ואגיות מרות ביותר) אינו דומה כלל למקרה-שחר — ובכל זאת, כאמור, קשה להתחמק מן הסברה שקיים מנהג מוטות למקרים הלא-מעטים הללו שבהם זוכה האמן הישראלי לעיי קרה עצומה בחו"ל ולחוסר-הערכה, ולעיתים אפילו ולזול, בארץ.

יתר על כן: התופעה הורגת מעבר לתחומי הספרות והאמנות, אני נזכר בראיון שנערך בטלוויזיה לפני כשנה עם משה דיין. אחת השאלות שהציג המראיין לפני המנהיג נוסחה בערך כזו הלשוני: „משה דיין, כיצד חסברי את השתירה בין ההערכה האדירה שרווחים לך בחוץ-לארץ לבין הביקורת הנוקבת המתחת עליו חדשים לבקרים בארץ. היתכן — הוסיף המראיין בעורמה מסויימת — שבחץ לארץ הלא-מעטים אחריו טוב יותר מאשר בארץ? למשה דיין עמדה הפיקחות, או אפילו החוכמה, להשיב על כך: „לא, בארץ מכירים אותי טוב יותר".

טעות אופטית

א כן, דומה שלתופעה טורדת-צפון זו כמה ניבא טים, מחוץ להיבט המתבטא בפתגם „אני נביא בעירו" שגם בו אין לזלזל. קירבת-יתר ויצרת בון — גורסת חכמת-החיים האנגלית Familiarity breeds contempt, ואם אין כאן „בוו", הרי „הסתה-דעת עשויה להיות כאן, וכבר כתב פרוסט שלעולם לא תאמין בגאונותו של אדם שעמו אכלת אמש ארוחת-ערב". יחד עם זה אין ספק שיש כאן יותר מכן, ואפשר אולי להציג מספר היבטים אחרים שיש בהם כדי להציל את הביקורת העברית מלקונה ואף להצביע על מידת-הגיחוח שבטענות הסופרים המצ-לחים בחו"ל והמוזולים בארץ, סופרים שלא תמיד עומדת להם בינונם פיקחותו של משה דיין, אגב, כאן קשה להמנע מאיזכורה של דוגמא נודעת אחרת של הדיספרופורציה האמורה, אמנם דוגמא מעט חוץ-ספרותית (ובודאי מוחץ לתחומי הספרות העב-רית, הנכתבת עברית) כמו זו של משה דיין: בתו של דיין, יעל דיין-שיאו, טענה בשעת-באייון טלוויזיוני שבעוד שבחו"ל היא נחשבת בין המצוינות שבספרות דורנו, הרי שבארץ לא זוכתה אותה הבי-קורת אלא בקטילות קשות. מדבריה השתמש שבהימך מאביה היא סבורה שבחו"ל מוטיבים להכיר אותה (ובה) שהרי הביקורת הלועזית היטיבה מן השטרא-לית לעמוד על חן-ערכן של יצירותיה.

בכך תחילה יש להטעים את ההיבט הסטטיסטי: על כל בטאון או כמה ספרותית בישראל, קיימים כמאה או יותר בטאונים ספרותיים בארץ מ-אר"ב. הפסיכי שבין אלפי המאמרים המתפרסמים בבטאונים אלו

קירבת-יתר, ריחוק-יתר

(סוף בעמוד 18)

הזכרון וממילא לא מילולית, אך בקירוב מירבי להבחי של הסופר הצרפתי כפי שהובאו בראיון).

כבודה של הביקורת

נהי כי, לעיתים קרובות מוטב לו לסופר העברי בשבח מתון או אף ביקורת שלילית אך אותנטית (כשהיא אותנטית) הניתנת בארץ מאשר בשבחים אדירים הניתנים לו בחו"ל, והמסתירים מיד לאחר שמכתב-השומן שלהם בוח תהומי, פאטרנליסטי וקולר-ניאליסטי. ארחיק אפילו לכת ואביא את הדוגמה ה"באה": ביקורתו הקשה של נסים קלדרון בספרו "בהקשר פוליטי" על עמוס עוז — ביקורת שלא הסכמתי עם ניסוחיה ועם הנחתיה — היא בעלת ערך תרבותי ארוטטי רב בהרבה מן השבחים המפלי-גים שמעטירים דרך קבע על עמוס עוז בעתונות העולם. במקרה זה נוכל להפוך את האימרה האנגלית על פיה ולומר ש, "ריחוק-יתר מוליד בוח", האמנם הן הצרפתים והן האנגלים יודעים בתשומת-אלב השל-לית או המתנכרת לחלוטין שהם נהגים דרך קבע בספרויות שאינן שלהן. המצב האמורתי הזה נישתנה במקצת בצרפת של השנים האחרונות, ואחד הביטויים של השינוי הזה היא תשומת-הלב הרבה לספרות הלטינו-אמריקאית, למשל, בעיתונות הצרפתית, ואולי גם לספרות הישראלית. אך התמורה גם היא הביאה עמה עיוות מסויים, הפוך לקודם, והמצא ש"לעולם הציירה הורה אינה זוכה בצרפת באותו יחס שקול האחראי שמבקריה של תרבות גדולה זו מזכים בו את סופרי ארצם. כך או אחרת, הגדולים או הנחשבים באמת שבין המבקרים בני-ימננו (רולאן בארת מבין המתים, ז'אקר ז'אק מבין החיים) המשיכו לעסוק או עוסקים אך ורק בספרות הצרפתית. ואילו לנו — לאנשי התרבויות הקטנות, השוליות, התלויות יותר בתרבות הגדולה — לנו תמיד יחולק, גם כאשר משבחים אותנו וגם כאשר משמיצים אותנו.

אכן, בסופו של חשבון לא יכולע לנו רק בתוצרנו, במסגרתה של התרבות המקומית שלנו. במסגרת זו

"קטילה" דלגית ש כתבי אפרים קישון (אני רחוק מלשעון שיצירתו וכתה ב, "קטילה" רצינית שכואת!) עשויה להיות בעלת ערך רב בהרבה משבחי ה, סאטירי "די סטאר" שם ישו את קישון לקפאק ולג'ייס, משום שביסודו של דבר, הם, אינם שמים" על זה כלום.

הבעיה האמיתית היא אמנם בעיית הביקורת שלנו, הישראלית, המקומית, שאינה מתייחסת, האולי גם אינה יכולה להתייחס, ביחס רציני ושקול לציירה העברית. גם ביקורת זו נהגת בדרך-כלל כמושאייה יחס חצי-רציני שעל פי רוב הוא פורע-יוצא של יחסי המבקר והמבוקר, קטגיות, אהבות ושנאות וכיו"ב. סביר מאוד שיצירת קישון וזכה לביקורת ברעויות משום שאין לו יחידים רבים בקהל מבקרינו, כסענות. אילו נמצא מישהו שהיה מוכה את הציירה הזאת בביקורת אחראית, יתכן מאוד שהציירה הזאת הייתה נקטלת בתורמה רבה יותר שמהדבר נעשה עד כה, אך לפחות הייתה הקטילה הזאת מייצגת ערך תרבותי. אבל נדמה לי שדברי אלו לוקים בתיסמונת של "ענייני גדולות". מה לי לפלל לביקורת רצינית על סופר זה ואחר, כאשר הספרות בארץ חסרה לת-לוטין חרדעה של נחיצות הביקורת וחסרה לחלוטין יחס עמק ורציני למסד הזה, ההכרחי כאויר לגשימה לחיה של ספרות אותנטית. האנגלים והצרפתים יכיר לים להרשות לעצמם יחס של זילוזל (א זילוזל מוסווה) לספרויות הזרות, משום שבמאלך תולדותיה הם גיבשו ביקורת רבת-אמפון, מעודנת ומבחינה וגיבשו ספרויות בעלות תודעה ביקורתית ויחס של כבוד לביקורת עצמה.

כך שנשאר לי לחזור על דברים שלא פעם כבר כתבתי: עד שתהיה לנו ביקורת רצינית ואחראית, אל לנו לפלל לספרות בסדר-גודל צרפתי או אנגלי. נדמה שיש לפחות כמה ישראלים שהצרפתים לא יוכלו לסדר אותם בצרמה הגאלית שלהם ולטעון שאחד מסופרי ישראל עולה על פרוסט: אני בטוח, אגב, שדוד שחר הוא מן הישראלים הללו שקשה לזרות חל בעיניהם. ובהזדמנות זו ארשה לעצמי להוסיף דברי ברכה והשתתפות בשמחתו של הסופר הירושלמי המצויץ על זכירתו ב, פרס מדז'סיס".